

مرور نظامند مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در مقالات ده
فصلنامه علمی-پژوهشی (بازه زمانی ۱۳۹۹-۱۳۹۰)
یحیی فوزی^۱ نصرالله نخعی زرنندی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۶

چکیده:

بعد از وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ پژوهش‌ها و مطالعات پیرامون انقلاب آغاز گردید و به صورت مستمر ادامه دارد. به طوری که حجم انبوهی از مطالعات علمی در مورد انقلاب اسلامی در طول چهار دهه گذشته تولید گردیده است، که هر یک از دیدگاه خاص انقلاب را مورد بررسی قرار داده‌اند. مقاله حاضر سعی دارد با استفاده از روش کمی و توصیفی و جمع‌آوری داده‌ها به روش اسنادی و فیش‌برداری و با بهره‌گیری از روش «مرور نظام‌مند» یا «خلاصه وضعیت انتقادی» تصویری جامع از وضعیت تولیدات علمی پیرامون انقلاب اسلامی در ده مقاله علمی-پژوهشی منتشر شده در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۰ ارائه دهد. در این پژوهش پس ارزیابی کل مقالات منتشر شده در فصلنامه‌های مورد نظر، تعداد ۳۶۶ مقاله به عنوان جامعه آماری پژوهش استخراج و در دو بُعد مشخصات عمومی یا شکلی و بُعد موضوعی و محتوایی مورد ارزیابی قرار گرفتند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که در بُعد محتوایی، بررسی موضوعاتی مانند علل انقلاب، فرایند انقلاب و پیامدهای انقلاب به خصوص مسئله صدور انقلاب اسلامی با انباشت و افزایش تولید علمی مواجهه می‌باشد. اما در موضوعاتی مانند بررسی آینده‌پژوهی و آسیب‌شناسی انقلاب، نظریه و الگوسازی بومی، و پیامدهای داخلی انقلاب از جمله پیامدهای فرهنگی، سیاسی-اجتماعی و اقتصادی انقلاب با کاهش و بعضاً با فقدان تولید علمی همراه است. در بُعد مشخصات عمومی و شکلی پایین بودن نقش اساتید و اعضا هیئت علمی به خصوص نقش زنان در نگارش مقالات و عدم استفاده از روش‌های مصاحبه‌ای، پرسشنامه، میدانی و پیمایشی در جمع‌آوری اطلاعات و عدم همکاری‌های بین رشته‌ای از جمله نقاط ضعف مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در جامعه آماری مورد پژوهش می‌باشد.

واژگان اصلی: مرور نظام‌مند، انقلاب اسلامی، گونه شناسی انقلاب، وقوع انقلاب، پیامد انقلاب.

۱. استاد علوم سیاسی، پژوهشکده امام خمینی (ره) تهران، ایران. (نویسنده مسئول). yahyafozi@yahoo.com

۲. دانشجویی دکتری رشته مطالعات انقلاب اسلامی (گرایش اندیشه سیاسی)، پژوهشکده امام خمینی (ره)، تهران، ایران. nasrollah1393@yahoo.com

مقدمه

انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ در شرایطی در کشور ایران رخ داد هیچ کدام از دانشمندان و نظریه پردازان صاحب نظران سیاسی و اجتماعی قادر به پیش‌بینی آن نبودند. اما پس از وقوع انقلاب پژوهش‌ها و مطالعات بسیار متعددی در عرصه‌های مختلفی دانشگاهی و نظریه‌پردازی در قالب کتاب، رساله دکتری، پایانامه و مقالات مختلف توسط محققین داخلی و خارجی در مورد انقلاب انجام گرفته است که تاکنون نیز ادامه دارد. گسترش حوزه مطالعاتی و ورود رشته‌های مختلف جهت تبیین، فرآیند و پیامدهای انقلاب اسلامی و نیز استفاده از نظریه‌های مختلف برای مطالعه چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی ایران و آینده آن طی چهار دهه گذشته باعث تولید حجم انبوهی از مطالعات متنوع و مختلف در خصوص انقلاب اسلامی ایران شده است. که هر کدام از محقق از دیدگاه خاصی به مطالعه انقلاب پرداخته‌اند. گستردگی و وجود آثار زیاد و تحلیل‌های مختلف و متنوع و بعضاً مشابه پیرامون انقلاب اسلامی باعث گردیده که ارزیابی مطالعات گذشته اهمیت پیدا کند. بنابراین هدف مقاله حاضر ارزیابی و تحلیل مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی در گذشته با استفاده از «مرور نظامند» است. چراکه این روش هنگامی ضرورت می‌یابد که پژوهش‌های گسترده و متنوعی در آرشو یک حوزه علمی و مطالعاتی انباشته شده باشد. روش مرور نظامند در واقع یک مطالعه مشاهده‌ای بر روی مطالعات انجام شده موجود است. این روش برای بررسی و ارزیابی و شناسایی و انتقاد مطالعات صورت گرفته در مورد تحقیقات گذشته که منتشر شده‌اند مورد استفاده قرار می‌گیرد.

با توجه به تحقیقات بسیار بالایی که در زمینه انقلاب اسلامی صورت گرفته است. این پژوهش صرفاً مقالات مربوط به انقلاب اسلامی ده فصلنامه علمی-پژوهشی در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۹ را در دو بُعد مشخصات عمومی و یا ظاهری و بُعد محتوایی و موضوعی مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهد. تا علاوه بر نشان دادن تصویری جامع و کلی از مطالعات صورت گرفته در زمینه مطالعات انقلاب اسلامی، مسیر راه پژوهش‌ها و تحقیقات آینده مشخص‌تر شود. بر این اساس سئوالات پژوهش عبارتند از:

- ۱- وضعیت مطالعات علمی پیرامون مطالعات انقلاب اسلامی ایران در بازه زمانی مورد نظر در مقالات مورد بررسی از لحاظ مشخصات عمومی و محتوایی چگونه است؟
- ۲- این مطالعات از نظر موضوعی در چه مباحثی انباشت بیشتری و در چه مباحثی کمتر پرداخته شده است؟
- ۲- چه توصیه‌هایی از نتایج این پژوهش‌ها برای پژوهش‌های آینده می‌توان ارائه داد؟

پیشینه پژوهش

از پژوهش‌های صورت گرفته با موضوع فرا تحلیل و روش مرور نظامند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: «تحلیل استنادی مقالات فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی (شماره ۳۴-۱۳) منتشر شده بین سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۲» عنوان مقاله‌ای است که توسط عیسی زارعی و زینب صدیقی در سال ۱۳۹۲ به چاپ رسیده است. نویسندگان در این مقاله با استفاده از روش الگوی استنادی و جمع‌آوری داده‌ها به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، به تجزیه و تحلیل مقالات منتشر شده پیرامون انقلاب اسلامی در فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که از مجموع ۱۹۹ مقاله چاپ شده در شماره‌های مذکور ۹۷ مقاله به صورت گروهی و مابقی آن به صورت انفرادی نوشته شده است. و میانگین استناد برای هر مقاله ۳۰/۸۵ و برای هر شماره ۲۷۹/۱۳ استناد است، که میانگین متوسطی است و نشان می‌دهد که نویسندگان مقالات به اهمیت استناد به خوبی واقف هستند و مقالات خود را با توجه به متون علمی مدون پیشین تدوین کرده‌اند. دیگر بررسی‌ها نشان می‌دهد که کتاب‌ها در بین منابع اطلاعاتی با ۷۱/۸۹٪ بالاترین استناد را به خود اختصاص داده‌اند. و ۸۰/۲۱٪ مقالات از منابع فارسی و ۱۱/۵۶٪ مقالات از منابع انگلیسی استفاده کرده‌اند و بیشترین ارجاعات و استنادها مربوط به سخنان و پیام‌های حضرت امام خمینی(ره)، با ۲۸۳ استناد بوده است (زارعی و صدیقی، ۱۳۹۲).

«فراتحلیل مطالعات انقلاب اسلامی در ایران: بررسی چرایی و چگونگی پیروزی انقلاب اسلامی ایران از منظر پژوهشگران ایرانی» عنوان مقاله‌ای است که توسط علی خواجه نایینی و صفیه سادات هاشمی و مهدی ترکشوند در سال ۱۳۹۷ به چاپ رسیده است. نگارندگان در این مقاله با استفاده از روش فراتحلیل و جمع‌آوری داده‌ها به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، به بررسی مقالات و مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی در چهار فصلنامه علمی- پژوهشی در حوزه انقلاب اسلامی پرداخته‌اند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که پژوهشگران علوم سیاسی بیشترین مشارکت را در تدوین مقالات این حوزه دارند، در مقابل پژوهشگران حوزوی و محققان پژوهشکده‌ها و پژوهشگاه‌های تخصصی حوزه انقلاب اسلامی سهم بسیار کمی در دانش تولید شده این حوزه داشته که این امر می‌تواند به عنوان یکی از مهمترین نقاط ضعف این مطالعات محسوب شود. در بحث مربوط به تبیین چرایی و چگونگی انقلاب، متغیر امام خمینی بیشترین فراوانی را در عوامل اصلی پدیدآورنده انقلاب اسلامی ایران را دارا می‌باشد و ابزارهای پرسشنامه و مصاحبه سهم بسیار ناچیزی در جمع‌آوری

اطلاعات دارند.

(خواجeh نایینی و دیگران، ۱۳۹۷). دو مقاله فوق بیشتر به بررسی بُعد شکلی و ظاهری مقالات مورد ارزیابی پرداخته‌اند اما مقاله در این پژوهش سعی شده است در کنار بُعد شکلی به بُعد محتوایی مقالات نیز پرداخته است.

«مقاله مطالعات جناحی در نظام جمهوری اسلامی ایران: یک مرور نظام‌مند با هدف ارائه تصویری جامع از مطالعات مرتبط با جناح‌های سیاسی در ایران در بازه زمانی ۱۳۶۷-۱۳۹۶» عنوان مقاله‌ای است که توسط مهدی شوقعلی و صدیقه شیخ زاده و یحیی کمالی در سال ۱۳۹۷ به چاپ رسیده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آغاز مطالعات جناحی در ایران از سال ۱۳۷۰ به بعد بوده که از اواخر دهه ۱۳۸۰ حجم تولید این مطالعات روندی فزاینده داشته است به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۰ با فراوانی ۹ مطالعه (۱۳٫۵ درصد) شاهد بیشترین حجم از تولید مطالعات جناحی هستیم. از بعد روش‌شناختی، ذیل شاخص نوع پژوهش، یافته‌ها نشان می‌دهد، از میان ۶۷ مطالعه منتخب، ۲۴ مطالعه (۳۵٫۸ درصد) از نوع مطالعات کیفی بوده‌اند، شش مطالعه (۹ درصد) کمی و یک مطالعه (۱٫۵ درصد) از نوع ترکیبی بوده است از بعد محتوایی ذیل چارچوب نظری به کار گرفته شده در مطالعات یافته‌ها نشان می‌دهد از میان ۶۷ مطالعه مورد بررسی (۴۴٫۹ درصد) دارای رویکرد نظری مشخصی بوده‌اند که از این تعداد، ۱۲ مطالعه (۱۷٫۹ درصد) از نظریه‌های گفتمانی به عنوان چارچوب نظری استفاده کرده‌اند. همچنین بر اساس یافته‌های پژوهش از تعداد کل مطالعات مورد بررسی، ۳۷ مطالعه (۵۵٫۱ درصد) فاقد چارچوب نظری مشخصی بوده‌اند (شوقعلی و دیگران، ۱۳۹۷).

با توجه به حجم مقالات و آثار تولید شده پیرامون انقلاب اسلامی، فرا تحلیل پژوهش‌ها مربوط به این آثار محدود می‌باشد. مقالات فرا تحلیل فوق نیز بیشتر مشخصات عمومی و یا شکلی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. اما در این پژوهش سعی شده علاوه بر گسترش دامنه پژوهش ضمن بررسی بُعد ظاهری، بُعد محتوایی جامعه آماری مورد نظر را به صورت منظم و دقیق تر مورد ارزیابی قرار گیرد. تا یک صورت وضعیت انتقادی مختصر و مفید از مطالعات گذشته ارائه نماید.

۱- بحث مفهومی

برای شناسایی متغیرهای مورد مطالعه در این پژوهش بعد از تعریف انقلاب به صورت مختصر گونه-شناسی انقلاب‌ها توضیح داده می‌شود. عدم وجود درک مشترک از معنای انقلاب و حدود و ثغور مفهومی آن مهمترین عامل در ایجاد مناقشات علمی بین اندیشمندان در خصوص انقلاب می‌باشد

(Gurr, 1970: 1). همین عامل سبب شده است تا از واژه انقلاب تعریف‌های متعدد ارائه شود. به عنوان مثال، هانتینگتون تغییر سریع و بنیانی در ارزش‌های مسلط، نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی، قالب‌های رهبری، فعالیت‌های حکومتی توأم با خشونت را انقلاب دانسته است. بر اساس این تعریف انقلاب بر تغییر خشونت‌آمیز نظام سیاسی، اجتماعی و... از سوی مردم در درون مرزهای یک کشور تاکید دارد (باقی نصرآبادی و شیرودی، ۱۳۹۷: ۱۳۰). تعاریف گسترده منجر به دسته‌بندی‌های مختلفی از انقلاب شده است. از جمله اینکه می‌توان انقلاب را به سه دسته تعاریف پیامدی یا متهی بر نتیجه، تعاریف فرایندی، و تعاریف ترکیبی تقسیم کرد. تعاریف‌های پیامدی، تعاریف‌های هستند که بر مبنای نتایج حاصل از جنبش اجتماعی، و یا بر مبنای دگرگونی‌های که به وسیله جنبش اجتماعی بدست می‌آیند انقلاب را تعریف کنند. تعاریف پیامدی می‌تواند شامل پیامدهای سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی باشد (پناهی، ۱۳۹۷: ۳۷). به طوری که در میان این چهار مولفه، پیامد سیاسی مهمترین پیامد هر انقلابی می‌باشد (هراتی و محمدی، ۱۳۹۵: ۱۱۸). شاید به سختی بتوان برخی از نظریات را در غالب یکی از چهار نوع پیامدهای انقلاب قرار داد. زیرا اکثر نظریه پردازان خود را در قالب این تقسیم بندی تعریف نمی‌کنند، اما به صورت تقریبی می‌توان چنین گفت که در زمینه سیاسی نظریه پردازانی مانند آنت، توکویل، کرین بریتون، فوران و گودوین در زمینه اجتماعی افرادی همچون مارکس، برک، کلی و در زمینه اقتصادی افرادی همچون مور، اکشتاین و در زمینه فرهنگی افرادی همچون ارجمند، امیربایر و فیشر قرار گرفته‌اند (جلالی‌پور و فولادیان، ۱۳۹۲: ۱۰). در تعاریف فرآیندی، فرایند جنبش انقلابی را می‌توان از زمان شروع حرکت جمعی انقلابی تا اوج آن، که سرنگونی رژیم حاکم و به قدرت رسیدن انقلابیون است، دانست. عوامل موجود در این فرایند عبارتند از: مشارکت و بسیج مردمی و خاستگاه در جنبش انقلابی، خاستگاه اجتماعی توده‌های انقلابی، نوع رهبری و سازماندهی جنبش انقلابی، نوع ایدئولوژی انقلابی، وضعیت کاربرد خشونت در آن، و فراقانونی و غیر قانونی بودن جنبش می‌باشد (پناهی، ۱۳۹۷: ۳۵).

اما علاوه بر مفهوم شناسی واژه انقلاب، وجود نظریه‌های مختلف از انقلاب باعث گردیده تقسیم‌بندی‌های مختلفی از نظریه‌های انقلاب شود به عنوان مثال سه رهیافت تینی، فرایندی و پیامدی از جمله این طبقه‌بندی‌ها می‌باشد (کشاورز شکری و دیگران، ۱۳۸۸: ۴۱). مطالعات و نظریه‌های مختلف درباره دلایل، فرایندها و نتایج انقلاب همچون موجودات تک سلولی در موضوعات و رشته‌های مختلف پراکنده شده است و در پاسخ به محرک‌های مختلف جهت‌گیری‌های مختلفی داشته‌اند

(Godstone, 2001:139). به طوری که در نوشته‌های مدرن انقلاب‌ها که به طور عمد در اواسط قرن بیستم و به طور خاص در دهه‌های پنجاه و شصت این قرن شکل یافته و در دهه هفتاد به تکامل می‌رسد، به تدریج با وارد شدن رشته‌های مختلف علوم اجتماعی در بحث انقلاب، منابع و مأخذ سیاسی معاصر در این زمینه بسیار غنی گردید. ارایه نظریه‌های متعدد در مورد انقلاب باعث شده است تا نظریه‌پردازان این حوزه کوشش به طبقه‌بندی این نظریه‌ها نمایند. به طوری که تقسیم‌بندی‌های متفاوتی در این راستا انجام گرفته است که طبقه‌بندی «جک گلستون» معروف‌ترین آنها می‌باشد. گلستون پس از مطالعه نظریات انقلاب آنها را به چهار دسته یا نسل طبقه‌بندی می‌کند.

نسل اول که تقریباً تا سال ۱۹۴۰ میلادی را در بر گرفته و نوشته‌های افرادی مانند لبون، الوود، سوروکین، ادواردز، لدرر، پتی و بریتون را شامل می‌شود. نظریه پردازان نسل اول، اگرچه بینش‌های بسیاری را توسعه می‌دهند که هنوز هم برای دانشجویان انقلاب مفید است. اما آنچه بیشتر مورد توجه این نسل بود، توصیف فرایند انقلابی و بیان برخی نشانه‌های موقعیت انقلابی بود (Godstone, 1980: 425-427).

نسل دوم تحلیل‌ها بر پایه نظریه‌های نسبتاً کمال یافته‌ای درباره رفتار اجتماعی که برگرفته از روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی بودند، کوشش داشتند نظریه‌های روشنی درباره علت و زمان بروز موقعیت‌های انقلابی پی‌ریزند (ملکوئیان و قلیپور، ۱۳۹۱: ۳۲). نظریه پردازانی همچون تیلی، هانتینگتون، امان و گور در این گروه قرار دارند. نظریه پردازان این نسل، توسعه موقعیت‌های انقلابی را اساساً یک فرایند دو مرحله‌ای می‌دانند. (Godstone, 1980: 429-430).

نظریه‌های نسل سوم همگی نظریه‌های ساختاری‌اند که تبیین خود از انقلاب را متکی بر متغیرهایی چون ساختارهای دولت، فشارهای بین‌المللی، ساختار اجتماعی، نیروهای مسلح و رفتار نخبگان متمرکز نموده‌اند. نظریه افرادی چون تدا اسکاچپول از این سنخ‌اند (هراتی و حسینی، ۱۳۹۸: ۶۵). از انتقادات وارد شده به نسل سوم نظریه‌ها این بود که به عواملی همچون فرهنگ، ایدئولوژی، رهبری، بسیج انقلابی و ائتلاف‌های طبقاتی یا به روشنی نادیده انگاشته شده و یا به شکلی فرعی مورد اشاره قرار گرفته بود (Godstone, 2001:175).

قبل از وقوع انقلاب اسلامی در ایران حوزه مطالعات انقلاب‌ها و جامعه‌شناسی انقلاب به رشد علمی قابل توجهی دست پیدا کرده بود. به طوری که پژوهشگران و نویسندگان در حوزه نظریات انقلاب بر این عقیده بودند که به یک رشته اصول کلی برای تبیین انقلاب‌ها دست پیدا کرده‌اند. اما انقلاب اسلامی با هیچ از نظریات وقوع انقلاب قابل تبیین نبود. همین عامل سبب شد که پژوهشگران در

نوشته‌ها و اندیشه‌های خود تجدید نظر نمایند و به دنبال نظریه جدیدی برای علت وقوع انقلاب اسلامی ایران باشند. چرا که در نظریات قبلی انقلاب، خاصه نظریات ساختارگرایی، بسیج منابع، مارکسیستی جدید و حتی روان‌شناختی، فرهنگ و مقوله‌های مربوط به آن، جایگاه مهم و قابل توجهی نداشتند. این متغیرها یا به طور کلی در این نظریات غایب بودند و یا به عنوان یک متغیر اصلی تعیین کننده مورد توجه قرار نداشتند. از آنجا که فرهنگ، دین و ایدئولوژی، نقش غیر قابل انکاری در انقلاب اسلامی ایفا کردند، اندیشمندان جهان در مطالعه انقلاب اسلامی متوجه اهمیت این مقولات شده و سعی در اصلاح نظریات موجود و یا ارائه نظریات جدیدی کردند (پناهی، ۱۳۸۸: ۲۷۸).

به عنوان مثال جان فوران در مورد انقلاب اسلامی اظهار می‌کند که با مطالعه انقلاب اسلامی و نیکاراگوآ به این نتیجه رسیده است که باید به عوامل ساختاری و فرهنگ، توجه متعادلی در نظریه‌های انقلاب بشود (Foran, 1997: 228). برای وی این سؤال مطرح است که آیا با آثار سیاسی شکل گرفته حول و حوش انقلاب اسلامی ایران نمی‌توان سخن از تولد نسل چهارم تئوری‌های مدرن انقلاب راند (خرمشاد، ۱۳۸۳: ۹۹). تدا اسکاچیول با تجدید نظر در نظریه انقلاب خود بر این عقیده است که ایدئولوژی از عناصر اصلی انقلاب‌های بزرگ می‌باشد (Theda, 1985: 230). از نظر وی انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب جهت‌دار و تعریف شده در چارچوب یک ایدئولوژی مشخص یعنی ایدئولوژی تشیع بود که توسط یک رهبر مذهبی ایدئولوژیک یعنی امام خمینی (ره) رهبری و هدایت می‌شد. بلاشک نقش ایدئولوژی در این انقلاب غیر قابل انکار است (خرمشاد، ۱۳۸۳: ۹۷). وجود یک ایدئولوژی عام و فراگیر مدعی حل مشکلات بشری و ارائه آینده‌ای ایده‌آل برای همه انسان‌ها، از شاخصه‌های همه انقلاب‌های بزرگ محسوب می‌شود. انقلابیون با وفاداری به مبانی ایدئولوژیک خود تلاش می‌کنند تا دکترین جدید، قواعد نوین و فلسفه سیاسی تازه‌ای را در عرصه بین‌المللی وارد سازند. در واقع آنها با نابود کردن ساختار سیاسی - اجتماعی رژیم سابق و ایجاد نهادهای سیاسی و فرآیندهای حکومتی جدیدی، در جهت ساخت و استقرار نظم نوینی در مقیاس جهانی بر می‌آیند (کاظمی، ۱۳۹۶: ۳۲).

بنابراین انقلاب‌ها جدا از تغییرات سیاسی مانند دولت سازی و نهادسازی که در داخل ایجاد می‌کنند، نظام بین‌الملل را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهند. تحولات صورت گرفته در نظام بین‌الملل بر اثر انقلاب‌های بزرگی همچون فرانسه، روسیه، و ایران مشخص است. صدور آرمانی انقلابی که در طبیعت انقلاب‌هاست از جمله عواملی است که نظام بین‌الملل را متاثر می‌سازد (ملکوئیان و دیگران، ۱۳۹۱:

۳۴۷). چنانچه با وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ به رهبری امام خمینی(ره) در ایران، بسیاری از کشورهای جهان از جمله منطقه خاورمیانه و کشورهای همسایه و هم مرز ایران تحت تأثیر عظمت این رخداد و پیام‌های جهانی و منطقه‌ای آن قرار گرفتند. بدین ترتیب انقلاب اسلامی، کانون پخش و تراوش در منطقه شد. این تأثیرات نمایشی چنان قوی بود که حتی کسانی که علاقه‌ای به انقلاب اسلامی نداشتند، تحت تأثیر آن قرار گرفتند (نجاتی ۱۳۹۰: ۲-۱). بطوری که پس وقوع انقلاب ایران شاهد یک سری واکنش‌های مستقیم و غیر مستقیم و یا به تعبیر «گراهام فولر» رفلکسی از سوی مردم منطقه می‌باشیم. این تأثیرگذاری ناشی از قدرت سلبی یا نفی کنندگی انقلاب و تعمیم این باور است که «آیت‌الله» باید درست عمل کرده باشد که توانسته است، شاه را با تمام قدرتش و حمایت آمریکا، سرنگون کند و در جریان این پروسه، ایالات متحده را نیز تحقیر کند (فولر، ۱۳۷۳: ۱۰۰-۹۳). توجه ملت‌های منطقه و جهان به انقلاب اسلامی باعث گردید که جان اسپوزیتو درباره مرکز قرار گرفتن انقلاب اسلامی ایران برای پخش به دیگر کشورها بر این عقیده باشد که: «انقلاب ایران با الهام از ایدئولوژی اسلامی که داعیه‌دار سعادت و خوشبختی تمام جهانیان است. طبیعی بود که نتواند در محدوده جغرافیای ایران محدود بماند و می‌بایست پیام آن و مواجهش در درجه اول به ملل مسلمان کشورهای همسایه و سپس به همه ملل مستضعفان جهان برسد.» (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۲۶۱). وجود این ویژگی‌های منحصر به فرد انقلاب اسلامی باعث گردیده است که مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی وسعت و پیچیدگی‌های زیادی داشته باشد. و محققان سعی کردند از رهیافت‌های تینبی، فرایندی و پیامدی برای تحقیقات خود بهره برداری کنند و از نظریه‌های مختلفی را برای مطالعه چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی ایران و نیز پیامدهای آن به کار بگیرند.

۳- روش پژوهش: مرور نظامند یا خلاصه وضعیت انتقادی

در سال ۱۹۷۹ کوکران پزشک اسکاتلندی و از پیشگامان علم پزشکی مبتنی بر شواهد بر این عقیده بود که: «یکی از انتقادات بسیار مهم وارد شده به علوم پزشکی فقدان خلاصه وضعیت انتقادی سازماندهی شده توسط متخصصین این رشته می‌باشد.» بنابراین وی از اهمیت خلاصه وضعیت انتقادی یافته‌های تحقیقات صورت گرفته در علم پزشکی بصورت جدی دفاع کرد و روش «مرور نظامند» را به عنوان یک روش تعیین شده برای دستیابی به خلاصه وضعیت انتقادی ارائه نمود (Knoll and other, 2017: 219). این روش برای بررسی و ارزیابی و شناسایی و انتقاد مطالعات صورت گرفته در مورد تحقیقات گذشته که منتشر شده‌اند مورد استفاده قرار می‌گیرد (The

Cochrane Collaboration, 2005)

روش مرور نظام‌مند با شناسایی دقیق، منظم و برنامه‌ریزی شده در مواردی که مطالعات اصلی و مرورهای کلاسیک سستی و نظرات مولفین با هم اختلاف دارند، می‌تواند به حل مسئله کمک کند و ناهمخوانی بین شواهد تحقیقاتی موجود را مشخص نماید. بنابراین مزیت اصلی مرور سیستماتیک یا روش مرور نظام‌مند آن است که وزن داده‌ها مانع اعمال نظر شخصی و پیش داوری مولف می‌گردد و در واقع به کمک استراتژی‌هایی با حداقل خطا، به جمع بندی نتایج چندین مطالعه اصلی می‌پردازد (ملیوس و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۰۴). بر این اساس اهداف اصلی مرور نظام‌مند عبارتند از: اثبات نوعی قرابت و انس با بدنه دانش مورد نظر و تصدیق و تثبیت مقبولیت آن، نشان دادن مسیر پژوهش‌های پیشین و کیفیت ارتباط طرح‌های پژوهشی فعلی با آنها، تلفیق و تلخیص آنچه در یک حوزه مطالعاتی شناخته شده است، یادگیری و آموختن از دیگران و برانگیختن اندیشه‌های جدید (قنبری برزیان و همتی، ۱۳۹۴: ۱۳۴)

از دهه ۱۹۹۰ این روش مورد توجه پژوهشگران اغلب حوزه‌های علمی قرار گرفت، فراگیری آن به اندازه‌ای است که «امروزه در بسیاری از ژورنال‌ها و مجلات معتبر، بخش ویژه‌ای برای مرور نظام‌مند در نظر می‌گیرند. (Sheuly, 2013: 17) به این دلیل که این روش به محقق اجازه، آسیب شناسی و بررسی نقاط ضعف و قوت تحقیقات صورت گرفته و نیز ارائه پیشنهادات و برنامه‌ریزی برای تحقیقات جدید را می‌دهد (Piper, 2013: 2).

در ایران نیز روش مرور نظام‌مند از سوی پژوهشگران در حوزه‌های مختلف علوم پزشکی، روانشناسی، علوم و فناوری و علوم اجتماعی و به خصوص علوم سیاسی با استقبال مواجه شده است. به عنوان مثال در حوزه علوم اجتماعی مقاله هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده (۱۳۹۲-۱۳۸۰) سیمای کلی هویت دینی در جامعه ایرانی را بررسی کرده و چالش‌ها و روایت‌های گوناگون سنجش آن و میزان استحکام سازه‌های آن را در جامعه ایرانی مورد نقد و ارزیابی قرار داده است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که تقلیل‌گرایی، اعوجاج مفهومی و نبود پایه نظری و روش‌شناختی منسجم مهمترین نقاط ضعف سنج‌های هویت دینی در مطالعات صورت گرفته بین سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۲ می‌باشد (قنبری برزیان و همتی، ۱۳۹۴: ۱۱۷)

بنابراین چنانچه ملاحظه می‌شد مرور نظام‌مند، پژوهش‌های انجام شده درباره یک موضوع خاص را به صورت مختصر و مفید در اختیار محقق می‌گذارد. مهمترین نکته در مورد تحقیقات مروری این است که ما را قادر به یافتن چشم اندازی جامع و خلاصه‌ای از اطلاعات در دسترس درباره یک

موضوع خاص می‌کنند (عظیمی هاشمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۸). این روش همانند سایر تحقیقات پس از تعیین موضوع تحقیق، شامل چند مرحله می‌شود: ۱- جمع‌آوری و آنالیز داده‌ها و در آخر تفسیر نتایج ۲- تعیین دقیق مشکل مورد تحقیق (ملبوس و دیگران: ۲۰۴). طبعاً نویسندگان باید علاوه بر داشتن تخصص و تسلط کافی در آن زمینه با علم روش تحقیق نیز آگاهی داشته باشند. بدیهی است برای آنکه این مسیر به سلامت طی شود باید پروتکلی دقیق، تعریف و تعیین گردد. در این پژوهش با توجه به وجود تعاریف و نظریه‌های مختلف درباره انقلاب و ویژگی منحصر به فرد انقلاب اسلامی متغیرهای متعددی برای ارزیابی و مرور نظامند مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی شامل متغیرهای عمومی و ظاهری و متغیرهای محتوایی برای پژوهش حاضر مورد شناسایی قرار گرفته است: جدول (۱)

جدول (۱): متغیرهای مورد مطالعه در پژوهش

جامعه آماری پژوهش های انجام شده	مشخصات عمومی
بازه زمانی پژوهش های انجام شده	
رتبه علمی پژوهشگران	
جنسیت پژوهشگران	مشخصات محتوایی
روش و ابزار گردآوری داده‌ها پژوهش‌ها	
حوزه مطالعاتی پژوهش‌ها	
رویکرد و چارچوب نظری پژوهش‌ها	
محتوی موضوعی پژوهش‌ها	
گونه شناسی پژوهش‌ها	
تقسیم بندی بر اساس نسل چهارم	

این پژوهش از روش کمی و توصیفی استفاده کرده است. روش کمی و توصیفی معمولاً زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که تحلیل یک متغیره باشد. به این معنی که متغیرها به صورت جدا از هم و آمارهای توصیفی گرایش به مرکز نظیر فراوانی و میانگین و همچنین پراکندگی نظیر واریانس برای واحدهای تحلیل است و به دنبال کشف و هیچ رابطه عللی نیست (محمودپناهی، ۱۳۹۸: ۹۷). روش جمع‌آوری داده‌ها بصورت اسنادی و فیش‌بردای با مراجعه مستقیم و دسترسی آزاد به لینک

سایت ده فصلنامه علمی - پژوهشی مورد نظر در بازه زمانی ۱۳۹۹-۱۳۹۰ می‌باشد. به این ترتیب که پس از بارگذاری، و تحلیل محتوی مقالات بر اساس شاخص‌های مانند بازه زمانی، عنوان، سئوالات، هدف، چهارچوب نظری، یافته‌ها، چکیده و نتیجه‌گیری از مجموع ۲۹۴۵ مقاله منتشر شده، تعداد ۳۶۶ مقاله از مجموع کل مقالات استخراج گردید. در ادامه اطلاعات جمع‌آوری شده در برنامه اکسل وارد و مورد پردازش قرار گرفت. سپس یافته‌های تحقیق در قالب جدول و نمودارهای (خطی، میلی و دایره ای) بر اساس توزیع میانگین برای هر متغیر به صورت مجزا به تصویر کشیده شده است.

۴- یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش شامل دو بخش می‌باشد. در بخش اول به مشخصات عمومی و شکلی و ظاهری و در بخش دوم به مسائل محتوایی مقالات پرداخته می‌شود.

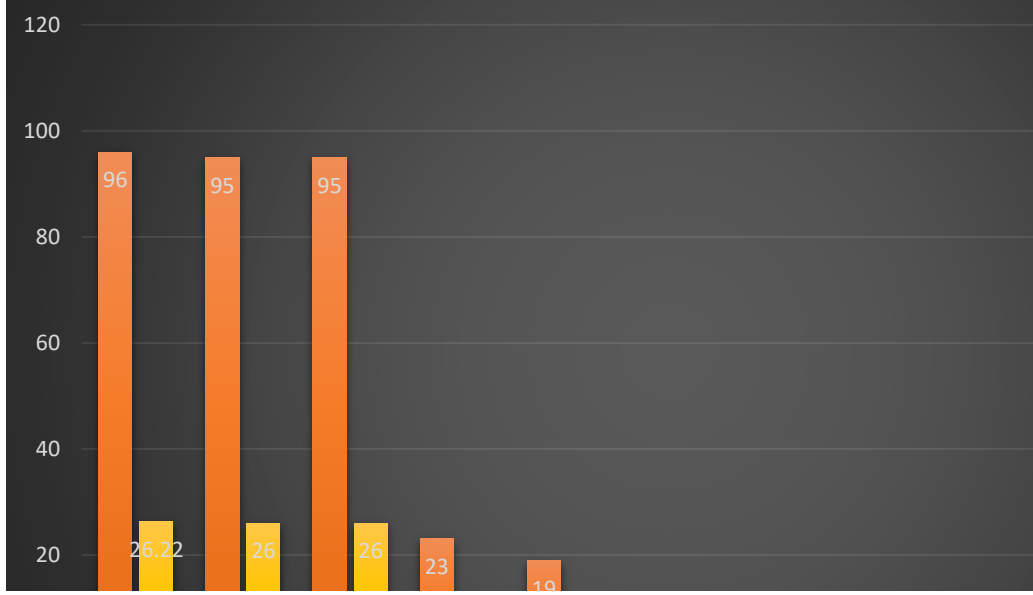
۴-۱- بخش اول: مشخصات عمومی مقالات مورد پژوهش

در این بخش ویژگی‌های شکلی و ظاهری مقالات مورد پژوهش شامل تعداد، سال انتشار، رتبه علمی و جنسیت نویسندگان، روش و ابزار گردآوری اطلاعات و حوزه مطالعاتی مقالات مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱-۱- جامعه آماری پژوهش

با توجه به حجم بسیار بالای مطالعات صورت گرفته در زمینه انقلاب اسلامی ایران، تمرکز اصلی پژوهش حاضر فقط بر روی مقالات علمی- پژوهشی که شامل فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، فصلنامه سیاست، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، و دو فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، فصلنامه علوم سیاسی و فصلنامه سیاست می‌باشد که در نهایت از مجموع ۲۹۴۵ مقاله منتشر شده، تعداد ۳۶۶ مقاله شناسایی و استخراج گردید: شکل (۱).

تکفیک مقالات استخراج شده از ده فصلنامه علمی - پژوهشی

شکل (۱): نمودار تعداد مقالات استخراج شده از هر فصلنامه

۲-۱-۴- بازه زمانی پژوهش

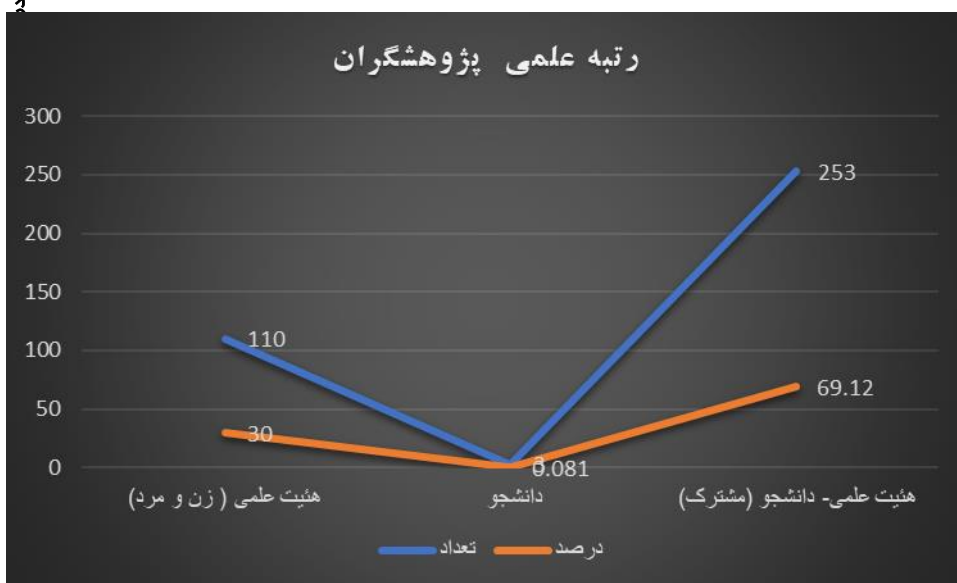
بازه زمانی مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در این پژوهش سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ تعریف شده است. چنانچه شکل شماره نشان می‌دهد کمترین آثار تولید شده مربوط به سال ۱۳۹۰ با ۱۶ مقاله و بیشترین آثار مربوط به سال ۱۳۹۱ با ۴۸ مقاله می‌باشد: شکل (۲).

شکل (۲): نمودار تعداد مقالات منتشر شده در هر سال

۳-۱-۴- رتبه علمی پژوهشگران برای هر مقاله

از میان ۳۶۶ مقاله مورد بررسی، تعداد ۱۱۰ مقاله یعنی حدود ۳۰ درصد مقالات توسط اساتید و اعضاء هیئت علمی نوشته شده است و تعداد ۲۵۳ مقاله یعنی حدود ۶۹,۱۲ درصد مقالات بصورت مشترک بین اساتید و اعضاء هیئت علمی و دانشجویان به نگارش درآمده است. و تعداد بسیار اندکی از مقالات حدود ۳ مقاله توسط دانشجویان دکتری نوشته شده است. بنابراین سهم دانشجویان در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری به صورت تک نویسی در تولید پژوهش‌های مرتبط با انقلاب اسلامی بسیار ناچیز می‌باشد: شکل (۳).

شکل (۳): نمودار رتبه علمی پژوهشگران

۴-۱-۴- جنسیت پژوهشگران

از میان ۳۶۶ مقاله مورد بررسی، ۱۱۳ مقاله به صورت تک نویسی نوشته شده که از این تعداد ۱۰۲ مقاله حدود ۲۷,۵۶ درصد کل مقالات توسط نویسندگان مرد شامل ۹۹ مقاله عضو هیئت علمی مرد و ۳ مقاله توسط دانشجویان دکترای مرد نگاشته شده و ۱۱ مقاله حدود ۳ درصد کل مقالات توسط عضو هیئت علمی زن نگاشته شده است. تعداد ۲۵۳ مقاله حدود ۵۷,۷ درصد مقالات بصورت مشترک بین

اعضاء هیئت علمی و دانشجویان نوشته شده است. از این تعداد مقالات مشترک ۲۱۱ مقاله به صورت مشترک بین عضو هیئت علمی مرد و دانشجویان مرد و ۴۲ مقاله بین هیئت علمی مرد-دانشجویان زن بصورت مشترک نگارش شده است و تعداد مقالات مشترک بین خانم‌ها صفر می-باشد. بنابراین ارزیابی جنسیت پژوهشگران نشان می‌دهد که زنان نقش بسیار کمتری نسبت به مردان در زمینه مطالعات انقلاب اسلامی داشته‌اند: جدول(۲).

جدول (۲): جنسیت پژوهشگران

جنس پژوهش‌گر	تعداد	فراوانی (درصد)	
تک نویسی مرد	۱۰۲	۲۷,۵۶	تک نویسی
تک نویسی زن	۱۱	۳	
مرد - مرد	۲۱۱	۵۷,۷	مشترک
مرد- زن	۴۲	۱۱,۷۴	
زن- زن	۰	۰	

۵-۱-۴- روش و ابزار گردآوری داده‌ها در جامعه آماری پژوهش

چنانچه جدول(۳) نشان می‌دهد سهم روش‌های مصاحبه‌ای، پرسشنامه، میدانی و پیمایشی در جمع-آوری اطلاعات در مقالات استخراج شده پیرامون مطالعات انقلاب اسلامی بسیار ناچیز می‌باشد. به طوری که از میان ۳۶۶ مقاله مورد بررسی ۳۶۱ مقاله یعنی ۹۸,۶۴ درصد کل مقالات از روش اسنادی و کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات استفاده کرده‌اند. و فقط ۳ مقاله از ابزار اسنادی و مصاحبه‌ای و یک مقاله از ابزار پرسشنامه و میدانی و یک مقاله هم از روش پیمایشی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده کرده است: جدول(۳).

جدول(۳): روش و ابزار گردآوری داده‌ها

روش و ابزار گردآوری اطلاعات	فراوانی	درصد
اسنادی/فیش برداری کتابخانه‌ای	۳۶۱	۹۸,۶۴
اسنادی و مصاحبه‌ای	۳	۰,۸۲
پرسشنامه و میدانی	۱	۰,۲۷
پیمایشی	۱	۰,۲۷

۶-۱-۴- حوزه مطالعاتی محققان و پژوهشگران

چنانچه شکل (۴) نشان می‌دهد حوزه مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی طیف مختلفی از پژوهشگران علوم انسانی و خارج از علوم انسانی مانند علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، معارف، تاریخ، جامعه‌شناسی، تاریخ انقلاب، حقوق، ادبیات، اقتصاد، فلسفه، مطالعات منطقه‌ای، فرهنگ و ارتباطات، مدیریت، معماری و آینده پژوهی را شامل می‌شود: شکل (۴).

شکل (۴): نمودار حوزه مطالعاتی مقالات

در این میان رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل و معارف و تاریخ به ترتیب با ۱۷۹ مقاله یعنی حدود ۴۹ درصد، ۳۳ مقاله حدود ۹ درصد، ۳۳ مقاله حدود ۹ درصد و ۲۹ مقاله حدود ۸ درصد، بیشترین سهم را در تولیدات علمی مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی را داشته‌اند. حضور گسترده از دانشمندان حوزه‌های مختلف برای مطالعه انقلاب اسلامی از نکات مثبت مطالعات انقلاب اسلامی محسوب می‌شود که ریشه در ویژگی‌های منحصر به فرد و ظرفیت بالای تحقیقاتی انقلاب اسلامی دارد که باعث گردیده مطالعات پیرامون آن محدود به حوزه‌های خاصی نباشد بلکه متخصصان مختلف علوم انسانی و اجتماعی و یا خارج از این حوزه برای شناخت آن به پژوهش بپردازند و در نتیجه حجم زیادی از مطالعات درباره انقلاب اسلامی تولید گردد. با این وجود پایین بودن پژوهش‌های بین رشته‌ای برای بررسی انقلاب اسلامی مشاهده می‌شود به طوری که از ۳۶۶ مقاله فقط ۳۲ مقاله به صورت مشترک بین دوه حوزه مطالعاتی از جمله علوم سیاسی و معارف، علوم

سیاسی و تاریخ، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، علوم سیاسی و مدیریت، علوم سیاسی و فقه و حقوق، علوم سیاسی و آینده‌پژوهی، ادبیات و معارف، روابط بین‌الملل و حقوق و تاریخ، مدیریت و فقه نگاشته شده است.

۲-۴- بخش دوم: ویژگیهای محتوایی مقالات مورد پژوهش

در این بخش محتوی و موضوع جامعه آماری پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۴-۱- رویکرد/چارچوب نظری و روش‌شناسی به کار گرفته شده در پژوهش‌های انجام شده از بین ۳۶۶ مقاله، تعداد ۱۶۰ مقاله دارای چهارچوب نظری مشخص می‌باشند. نظریه‌های مورد استفاده در این این مقالات طیف وسیع و متنوعی از نظریه‌های انقلاب، روابط بین‌الملل، جامعه-شناسی و ... را در بر می‌گیرد: شکل (۵).

شکل (۵): نمودار چهارچوب نظری مقالات

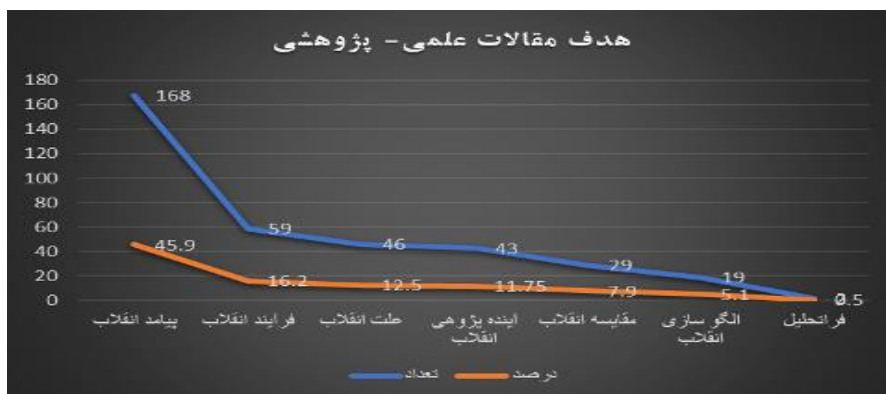
نظریه‌های گفتمانی به کار گرفته شده شامل نظریه لاکلا و موفه و فرکلاف و نظریه‌های مربوط به وقوع، فرایند انقلاب‌ها شامل نظریه‌های همچون بسیج منابع چارتیلی، نوسازی هانتینگتون، جک گلدستون، ساختاری تدا اسکاچپول، انقلاب کرین بریتون، کارکردگرای چالمرز جانسون و اسملسر، ترمیدور، تد رابرت گر، ساختارگرایی - روان‌شناسی، نوسازی و دولت رانتیر، امانوئل کاستلز، نظریه سیستمی و کارکردگرایانه پارسونز می‌باشد. در حوزه سیاسی نظریه‌های مارکس وبر، هرمنوتیک، گرامشی، انتقادی، آیزا برلین، اسپریگنز، فوکو و باز تفسیر و در حوزه روابط بین‌الملل نظریه‌های رئالیسم نئوکلاسیک، واقع‌گرایی، نهادگرایی نئولبرالیسم، سازه‌انگاری، همگرایی منطقه‌ای و موازنه تهدید و

ژئوپلتیک، متوازی‌سازی قدرت، نظریه همبستگی و منع مداخله، و در رشته جامعه‌شناسی نظریه‌های جامعه‌شناسی پیروردیو، سرمایه اجتماعی، شکاف طبقاتی، ساختار-کارگزار، جامعه مقاوم، جامعه-شناسی معرفت و پانام و در حوزه فرهنگی نظریه‌های همچون صدور انقلاب، صدور فرهنگی انقلاب، فرهنگی فیلیپ اسمیت و در حوزه رسانه، نظریه مک لوهان رسانه‌ها، نظریه ارتباطات، و در حوزه مدیریت نظریه سوات، هندسه فراکتال نظریه‌های هستند که در جامعه آماری پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

اگر چه نظریه‌های ساختاری، بسیج و سازمانی و نظریه گفتمان و نظریه پنخس نظریه‌های غالب مورد استفاده در جامعه آماری مورد بررسی می‌باشند. اما تشتت و پراکندگی در نظریه‌های به کار گرفته شده نشان دهنده آن است که هیچ کدام از نظریه‌های موجود به تنهایی توان تبیین و چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی را ندارد. و بر اساس شرایط اجتماعی و سیاسی دیگر جوامع و در فضای جدایی دین از سیاست ساخته و پرداخته شده‌اند. به نظر می‌رسد، مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی باید با توجه به شرایط اجتماعی و سیاسی ایران و بر اساس شرایط و مقتضیات جامعه ایران صورت گیرد. بنابراین الگوسازی بومی از انقلاب اسلامی به خصوص تبیین فلسفی از انقلاب یکی از نقاط ضعف مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در مقالات مورد بررسی می‌باشد.

۲-۴-۲- محتوی موضوعی و چگونگی طرح مسائل مربوط به انقلاب در مقالات مورد پژوهش ارزیابی مقالات مورد بررسی نشان می‌دهد که علل وقوع انقلاب، فرایند و پیامدهای انقلاب، آینده-پژوهی و آسیب‌شناسی، مقایسه انقلاب با دیگر انقلاب‌ها، نظریه‌سازی و فراتحلیل مجموعه موضوعات و اهدافی هستند که پژوهشگران و محقق و نویسندگان مقالات و جامعه آماری پژوهش سعی دارند به آنها به پردازند و به سئوالات مربوط با هر پژوهش پاسخ بدهند: شکل (۷).

شکل (۷): نمودار هدف مقالات

از بین ۳۶۶ مقاله، تعداد ۴۶ مقاله علل انقلاب، تعداد ۵۹ مقاله فرایند انقلاب و تعداد ۱۶۸ مقاله به بررسی پیامدهای انقلاب و ۴۳ مقاله حدود ۱۱/۷۵ درصد به بررسی آسیب‌شناسی و آینده انقلاب پرداخته‌اند. ۲۹ مقاله انقلاب ایران را با انقلاب‌های بزرگ جهان مثل، انقلاب فرانسه، آمریکا، روسیه و انقلاب کشور جهان سومی نیکاراگوئه و جنبش اسلامی و انقلاب‌های عربی بعد از سال ۲۰۱۰ میلادی مانند، تونس، مصر، بحرین و یمن را مقایسه کردند. که در این بین مقایسه انقلاب ایران و مصر با تعداد ۱۵ مقاله بیشترین مقایسه را داشته است. ۱۹ مقاله استخراج الگوی مناسب بومی برای انقلاب اسلامی را بررسی کرده‌اند که این میزان نسبت وسعت و گستردگی انقلاب اسلامی که نظریه‌های انقلاب را دستخوش تغییر داد بسیار پایین می‌باشد. ۲ مقاله به فراتحلیل مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی پرداخته‌اند، که با توجه به مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی بسیار کم می‌باشد. چنانچه در شکل (۷) نمایش داده شده است از مجموع ۳۶۶ کل مقالات ۲۷۳ مقاله حدود ۷۴/۵۰ درصد پیامدها، فرایند و علل انقلاب را واکاوی کردند. اگر چه بررسی این مسائل با اهداف نظری حائز اهمیت می‌باشد. اما با گذشت چهار دهه از انقلاب پرداختن بیشتر به مسائل عینی و کاربردی‌تر مانند آسیب‌شناسی انقلاب و شناسایی نقاط قوت و ضعف و خطرات و موانع پیش روی انقلاب برای جلوگیری از شکست یا براندازی و استحاله انقلاب ضروری می‌باشد. علاوه بر این، مطالعه آینده و چشم انداز انقلاب اسلامی و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها و عوامل موثر بر آینده انقلاب اسلامی برای رسیدن به نقطه اوج خود یا تمدن اسلامی که در گام دوم انقلاب به آن اشاره شده است نیز از اهمیت برخوردار است.

برای بررسی دقیق و کامل‌تر محتوی جامعه آماری مورد پژوهش از گونه‌شناسی جک گلدستون نیز

استفاده می‌شود: شکل (۸).

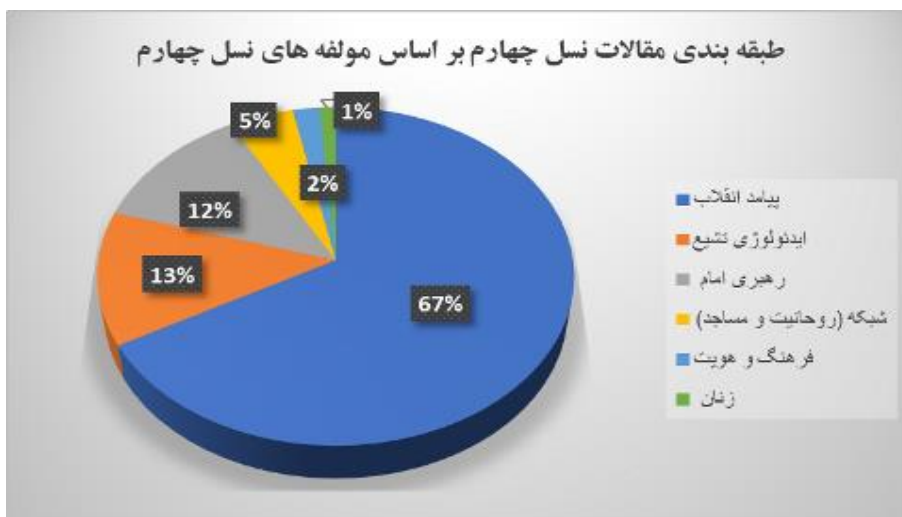

شکل (۸): نمودار گونه‌شناسی مقالات مورد بررسی

چنانچه نمودار فوق نشان می‌دهد تعداد ۶۱ مقاله یعنی ۱۷ درصد مقالات مربوط به نسل اول و تعداد ۱۶ مقاله حدود ۴ درصد مربوط به نسل دوم و ۱۳ مقاله حدود ۳ درصد مربوط به نسل سوم می‌باشد. نسل اول مقالاتی است که به علل انقلاب می‌پردازند و در توضیح آن باید گفت: در زمان وقوع انقلاب اسلامی، نظریه‌های مهم مطرح در جامعه شناسی انقلاب شامل نظریه‌های روان‌شناسانه توقعات فزاینده، نظریه محرومیت نسبی، نظریه جامعه توده وار، نظریه‌های ساختارگرایانه کارکردی جانسون، اسملسر، هانتینگتون، نظریه ساختارگرایی آیزنشتاد، نظریه ساختارگرایی نشو مارکسیستی پیچ و اسکاچپول، نظریه بسیج چارلز تیلی، و نظریه انتخاب عقلانی بوده است. با وقوع انقلاب اسلامی هیچ کدام از این نظریه‌های انقلاب توان تبیین و چرایی و چگونگی انقلاب اسلامی را در سه حوزه علل وقوع، فرایند و پیامدهای انقلاب را نداشته‌اند. بنابراین از بعد انقلاب نسل جدیدی از نظریه‌ها جدید تحت تاثیر مستقیم یا غیر مستقیم انقلاب اسلامی تدوین شد. به طوری که در پارادیم علمی جدید دیگر سخنی از نظریه‌های توقعات فزاینده، محرومیت نسبی، نظریه کارکردگرایی جانسون، نظریه‌های مارکسیستی انقلاب و نظریه‌های انتخاب عقلانی مطرح نبود. گویی این نظریه‌ها از دور خارج شده‌اند و بر سایر نظریه‌ها مطرح نیز مانند نظریه نوسازی و نهادمندی هانتینگتون، ساختارگرایی اسکاچپول و بسیج تیلی اصلاحات جدی وارد شد (پناهی، ۱۳۸۸: ۳۱۷). در فضای که انقلاب اسلامی بر نظریه انقلاب تاثیر جدی گذاشت و پارادیم علمی جدیدی را تولید کرد استفاده از نظریه‌های از دور خارج شدن و یا بازاندیشی و اصلاح شده مانند نظریه‌های مربوط به نسل دوم و سوم انقلاب‌ها برای مطالعه انقلاب اسلامی از لحاظ علمی چندان مناسب نمی‌باشد.

وقوع انقلاب اسلامی در ایران باعث گردید نسل جدیدی از نظریه‌های انقلاب شکل گیرد، نسل

چهارم بر این مورد تاکید می‌کند که باید توجه دقیقی به آنچه هنگام بروز و گسترش منازعات انقلابی رخ می‌دهد، مبذول داشت. نگاه دقیق به فرایندهای انقلابی به ما کمک می‌کند تا آنچه را که اندیشمندان علوم اجتماعی ویژگی‌های کارگزاری و «مشروط بودن خط سیر» در انقلاب‌ها می‌نامند، درک نماییم. «کارگزاری بر آن دلالت دارد که همه جنبه‌های یک انقلاب از قبل به وسیله عوامل اجتماعی کلان و ساختاری تعیین نمی‌شوند. تصمیمات بازیگران کلیدی یا کارگزاران» بر امکان موفقیت و چگونگی تحول انقلابی تاثیر می‌گذارد. مشروط بودن خط سیر» نیز نشان می‌دهد. اقداماتی که در طی فرایند انقلابی صورت می‌گیرد بر پیامدهای بعدی تاثیر می‌گذارند (گلدستون، ۱۳۸۵: ۲۸). به طور کلی مولفه شبکه‌ها، رهبری، هویت، فرهنگ، ایدئولوژی، آرمان، جنسیت، نتایج و پیامدهای انقلاب از مسائلی است که در نسل چهارم نظریه‌های انقلاب مورد تاکید قرار می‌گیرد (Godstone, 2001:175). چنانچه در نمودار شکل (۸) نشان داده شد. از مجموع ۳۶۶ مقاله مورد بررسی، ۲۵۱ مقاله در دسته چهارم یا نسل چهارم گونه‌بندی جک گلدستون قرار گرفته‌اند به طوری از بین ۲۵۱ مقاله، ۱۶۸ مقاله به مطالعه پیامدهای انقلاب پرداخته‌اند، ۳۲ مقاله به مطالعه ایدئولوژی تشیع، ۳۱ مقاله به مطالعه رهبری امام خمینی (ره)، ۱۲ مقاله به مطالعه شبکه روحانیت و مساجد، ۵ مقاله به بحث فرهنگ و هویت و ۳ مقاله به مطالعه نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی پرداخته‌اند: شکل (۹).

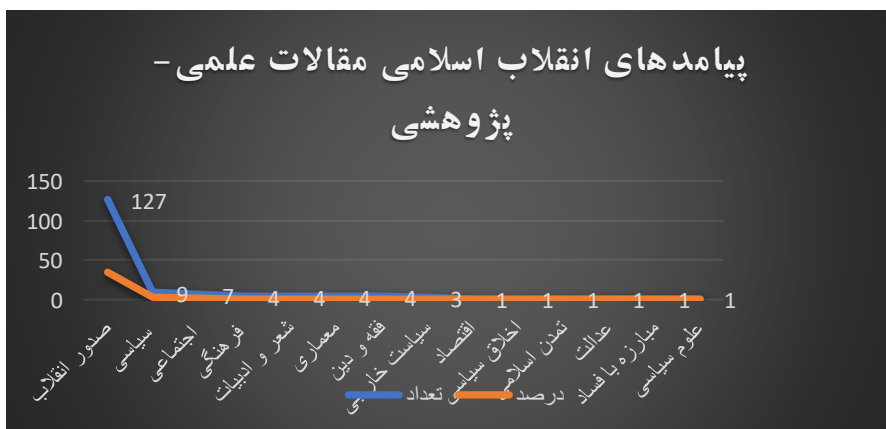

شکل (۹): نمودار طبقه‌بندی مقالات بر اساس مولفه‌های نسل چهارم گونه‌شناسی گلدستون مسئله سنت و مدرنیسم پس از مواجهه مسلمانان با غرب مطرح و نظریه‌ها و راهکارهای مختلفی در

رابطه با آن ارائه گردید. با توجه اینکه انقلاب اسلامی ایران فرهنگی است و ریشه سنت و تشیع دارد از مباحث مهمی که در مطالعات پیرامون انقلاب که در جامعه آماری مورد نظر مغفول مانده بحث مربوط به سنت و مدرنیسم می‌باشد. از مباحث کمتر بررسی شده دیگر، مسئله هویت است. کدوم هویت؟، هویت اسلامی، هویت ایرانی، هویت اسلامی- ایرانی و هویت ایرانی- اسلامی در پیروزی انقلاب نقش داشت. و با کدام هویت مسیر انقلاب را ادامه خواهند داد؟. مسئله زنان، اقلیت-ها مانند اهل سنت، اقلیت‌های دینی، قومی نقش آنها در پیروزی انقلاب و تاثیر انقلاب بر آنها از جمله مباحثی دیگری است که تحقیقات چندانی پیرامون آنها صورت نگرفته است.

۴-۲-۳- چگونگی و حوزه های بحث های پیامدی انقلاب در مقالات

بررسی های صورت گرفته نشان می‌دهد که اکثر مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در جامعه آماری مورد نظر مربوط به بحث های پیامدی انقلاب و یا به قول گلدستون نسل چهارم نظریه انقلاب‌ها می‌باشند. انقلابات که در پی سرنگون کردن یک نظام سیاسی هستند، نمی‌توانند بدون ارائه اهداف و آرمان‌های خود، و بدون ارائه تصویری از جامعه آرمانی و مطلوب خود، حمایت و مشارکت مردم ناراضی را برای انقلاب به دست آورده، آنها را آماده قیام و حرکت و جانفشانی در راه انقلاب کنند (پناهی، ۱۳۷۹: ۷۷-۷۶). انقلاب‌ها پیامدها و دستاوردهای مختلفی دارند که بعضی با نگاه منفی و بعضی هم با دید مثبت به آنها نگاه می‌کنند. از نگاه خوشبینانه بازتوزیع ثروت و برقراری عدالت، پایان حکومت‌های اقتدارگرا و استبدادی و... از جمله دستاوردهای مثبت انقلاب‌ها به شمار می‌آید. به طور کلی پیامدهای انقلاب در هر دو دسته نظریات (پیشینی و پسینی) را می‌توان به چهار پیامد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تقسیم‌بندی کرد. تقریباً هر گروه از نظریه پردازان بر یکی از این حیطه‌ها بیشتر تاکید دارند. البته برخی از آنها به تمام این عرصه‌ها و یا چند مورد از آنها پرداخته‌اند. شاید به سختی بتوان برخی از نظریات را در غالب این تقسیم‌بندی‌ها تعریف کرد (جلالی پور و فولادیان، ۱۳۹۲: ۱۰). بررسی مطالعات پیرامون پیامدهای انقلاب نشان می‌دهد که این مطالعات حول مباحث صدور انقلاب و پیامدهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و ... می‌باشد: شکل (۱۰)

شکل (۱۰): نمودار مطالعات مربوط به پیامدهای انقلاب اسلامی

از بین ۱۶۸ مقاله مربوط به پیامد انقلاب ۱۲۷ یعنی حدود ۳۴/۵۰ درصد کل مقالات مربوط به صدور انقلاب می‌باشند. حوزه جغرافیایی این مقالات تاثیر انقلاب اسلامی بر جنبش‌های اسلامی کشورهای همسایه و خاورمیانه، جنوب شرق آسیا، و کشورهای آمریکای لاتین، اروپا و آفریقا می‌باشد. این موضوع نشان از تاثیر غیر قابل انقلاب اسلامی به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم خارج از مرزهای خود دارد. از بین دیگر مقالات مرتبط با پیامدهای انقلاب ۹ مقاله به پیامد سیاسی، ۷ مقاله به پیامد اجتماعی، ۴ مقاله به پیامد فرهنگی، ۴ مقاله به پیامد انقلاب در شعر و ادبیات، ۴ مقاله به تاثیر انقلاب در معماری و شهرسازی، ۴ مقاله به تاثیر انقلاب در فقه و دین و پیامد انقلاب در زمینه سیاست خارجی ۳ مقاله و تاثیر انقلاب در زمینه‌های اقتصادی، اخلاق سیاسی، تمدن اسلامی، عدالت، مبارزه با فساد و نظریات علوم سیاسی هر کدام یک مقاله پرداخته‌اند.

چنانچه در نمودار شکل (۱۰) نشان داده شده است از مجموع ۳۶۶ مقاله فقط چهار مقاله حدود ادرصد مقالات به پیامدهای فرهنگی انقلاب پراخته‌اند. این درحالی است که نگاهی به شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های انقلابی مردم در سالهای منتهی به انقلاب ۱۳۵۷ نشان می‌دهد که از بین ارزش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، اکثر شعارها مربوط به ارزش‌های فرهنگی می‌باشد. این حجم از شعارهای انقلابی در مورد فرهنگ چه بسا نشان دهنده نارضایتی بیشتر مردم از وضعیت فرهنگی جامعه و رژیم باشد و ارزش‌ها و مسائل سیاسی در اولویت بعدی قرار بگیرند (پناهی، ۱۳۷۹: ۷۷-۷۶). اهمیت مقوله فرهنگی در انقلاب چنان بالاست که در اندیشه سیاسی

امام خمینی (ره) یکی از علل وقوع انقلاب اسلامی ساختار فرهنگی می‌باشد. از نظر امام خمینی (ره) عامل اساسی و بنیادین در اصلاح جامعه، اصلاح فرهنگی است به طوری که راس همه اصلاحات، اصلاح فرهنگ است و راه اصلاح یک مملکتی، فرهنگ آن مملکت است و بزرگترین تحولی که باید بشود در فرهنگ است (کشاورز و دیگران، ۱۳۹۳: ۵۴-۵۳) بنابراین با توجه اینکه عامل فرهنگ در وقوع انقلاب اسلامی ایران نقش بسزایی داشت بنابراین ضرورت پراختن بیشتر به مطالعه پیامدهای فرهنگی انقلاب اهمیت دارد.

همچنین بررسی نمودار شکل (۱۰) نشان می‌دهد مطالعه درباره پیامدهای سیاسی و اجتماعی و اقتصادی انقلاب مانند آزادی، نقش مردم در حکومت، مشارکت سیاسی، احزاب، اقلیت‌ها، زنان، مبارزه با تبعیض، فساد، فقر، محرومیت زدایی، حاشیه‌نشینان و عدالت اجتماعی .... بسیار پایین می‌باشد به طوری که سهم چندانی در مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی در جامعه آماری مورد نظر ندارند. از طرف دیگر با توجه به اینکه پیامدهای این انقلاب منحصر به مسائل فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیست و دیگر حوزه‌ها مانند اخلاق و سیاست، دین، و فقه و علوم سیاسی و سیاست خارجی نظریه‌های انقلاب را تحت الشعاع قرار داده اما مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در این حوزه‌ها نیز بسیار ناچیز می‌باشد.

نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر مرور نظامند یا خلاصه وضعیت انتقادی مطالعات صورت گرفته پیرامون انقلاب اسلامی در ده فصلنامه علمی- پژوهشی در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ است. به این صورت که ابتدا با استفاده از معیارها و شاخص‌های مورد نظر، از مجموع ۲۹۴۵ مقاله منتشر شده در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹، تعداد ۳۶۶ مقاله شناسایی و سپس مقالات در دو بُعد مشخصات عمومی و محتوایی مورد بررسی قرار گرفتند. خلاصه وضعیت انتقادی بدست آمده نشان می‌دهد با توجه به ویژگی‌های انقلاب اسلامی و گستردگی آن و تاثیر این انقلاب بر نظریه‌های علمی انقلاب، مطالعات صورت گرفته پیرامون آن منظم، متوازن، همه جانبه و کامل نبوده و در هر دو بُعد ظاهری و محتوایی دارای نقاط ضعف می‌باشند. به لحاظ محتوایی انباشت تولیدات علمی در موضوعاتی مانند علل انقلاب، فرایند انقلاب و پیامدهای انقلاب به خصوص مسئله صدور انقلاب اسلامی قابل مشاهده می‌باشد. اما در موضوعاتی مانند بررسی آینده‌پژوهی و آسیب‌شناسی انقلاب، نظریه و الگوسازی بومی، و

پیامدهای داخلی انقلاب از جمله پیامدهای فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و پرداختن به مسائلی همچون عدالت اجتماعی، مبارزه با فساد و فساد ستیزی و ... تحقیقات قابل قبولی انجام نگرفته است. به لحاظ مشخصات عمومی و شکلی پایین بودن نقش اساتید و اعضا هیئت علمی به خصوص نقش زنان و نیز مشارکت زنان دانشجوی در نگارش مقالات و عدم استفاده از روش‌های مصاحبه‌ای، پرسشنامه، میدانی و پیمایشی در جمع‌آوری اطلاعات و عدم همکاری‌های بین رشته‌ای از جمله نقاط ضعف مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی در جامعه آماری مورد پژوهش می‌باشد. باگذشت چهار دهه از انقلاب اسلامی و بازتاب جهانی و منطقه‌ای آن، برای نهادینه کردن انقلاب و حرکت به سمت تمدن‌سازی اسلامی که در بیانیه گام دوم انقلاب توسط مقام معظم رهبری مورد تأکید قرار گرفته است ضروری به نظر می‌رسد که مطالعات پیرامون انقلاب اسلامی به سمت بررسی پژوهش‌های مرتبط با اقلیت‌ها، آینده انقلاب و بررسی آسیب‌پذیری، تهدیدها، فرصت‌ها، نقاط قوت و ضعف انقلاب جهت حرکت به سمت تمدن‌سازی اسلامی معطوف گردد. با توجه به اینکه مرور نظامند و یا خلاصه وضعیت انتقادی کاری مستمر می‌باشد. ضروری به نظر می‌رسد برای دستیابی به وضعیت مطالعات انجام شده در چهار گذشته، کلیه تحقیقات اعم از کتاب، پایان‌نامه، رساله و مقاله مرور نظام مند شوند و مطابق با نتایج به دست آمده در خصوص مطالعات بعدی پیرامون انقلاب اسلامی برنامه‌ریزی شود. استفاده از ظرفیت دانشجویان در دانشگاه‌ها، همکاری‌های بیشتر بین رشته‌ای و همکاری بین حوزه و دانشگاه می‌تواند تحقیق و پژوهش در زمینه‌های مختلف پیرامون انقلاب اسلامی را کامل‌تر نماید.

منابع:

- اخوان کاظمی، مسعود (۱۳۹۶). تبیین مفهومی «انقلاب‌های بزرگ»؛ بازشناسی عناصر اصلی و ویژگی‌های بین‌المللی، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۴(۴۹)، ۲۹-۵۴
- اسپوزیتو، جان ال (۱۳۸۲). انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن، ترجمه محسن مدیر شانه‌چی، تهران: انتشارات باز.
- اسلامی، سعید و سلمان تبارسوته، محمد (۱۴۰۰). بازتاب انقلاب اسلامی ایران در آمریکای لاتین (مطالعه موردی: جمهوری بولیواری ونزوئلا). راهبرد سیاسی، ۵(۱۹)، ۱۰۹-۱۲۸.
- ایزدی، فؤاد؛ سقای بی‌ریا، حکیمه و ثمودی، علیرضا (۱۴۰۰). واکاوی مسئله چراغ سبز دولت کارتر

- به صدام بر اساس اسناد تازه منتشر شده وزارت خارجه آمریکا. مطالعات دفاع مقدس، ۷(۳)، ۹۱-۱۱۴.
- باقی نصرآبادی، علی و شیرودی، مرتضی (۱۳۹۷). کاوش‌های مقایسه‌ای در انقلاب ۱۳۵۷ ایران و انقلاب ژانویه ۲۰۱۱ مصر، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۵(۵۴)، ۱۲۹-۱۴۶.
- پناهی، محمد حسین (۱۳۷۹). بررسی زمینه‌ها و اهداف انقلاب اسلامی بر اساس شعارهای انقلاب، علوم اجتماعی، ۷(۱۲ و ۱۱)، ۶۳-۸۴.
- پناهی، محمد حسین (۱۳۸۸). انقلاب اسلامی و انقلاب در نظریه‌ها، علوم اجتماعی، ۱۵(۴۲ و ۴۳)، ۲۶۲-۲۲۳.
- پناهی، محمد حسین (۱۳۹۷). نظریه‌های انقلاب: وقوع، فرایند و پیامدها، تهران: انتشارات سمت.
- جلالی‌پور، حمیدرضا و فولادیان، مجید (۱۳۹۲). پیامدهای انقلاب از دیدگاه کارل پوپر، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۹(۱)، ۷-۳۲.
- خرمشاد، محمد باقر (۱۳۸۳). بازتاب انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های انقلاب: تولد و شکل‌گیری نسل چهارم تئوری‌های انقلاب، جامعه‌شناسی ایران، ۵(۳)، ۸۶-۱۲۳.
- خواجه‌نابینی، علی، هاشمی، صفیه سادات و ترکشوند، مهدی (۱۳۹۷). فراتحلیل مطالعات انقلاب اسلامی در ایران: بررسی چرایی و چگونگی پیروزی انقلاب اسلامی ایران از منظر پژوهشگران ایرانی، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۷(۲۷)، ۴۵-۶۶.
- زراعی، عیسی و صدیقی، زینب (۱۳۹۲). تحلیل استنادی مقالات فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی (شماره ۳۴-۱۳) منتشر شده بین سالهای ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۲، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۵)، ۲۱۰-۱۹۳.
- زمانی محجوب، حبیب و ادبی فیروزجائی، رضا (۱۴۰۰). تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر گسترش تشیع در نیجریه، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰(۲)، ۱۷۳-۱۸۸.
- شوقعلی، مهدی؛ شیخ‌زاده، صدیقه و کمالی، یحیی (۱۳۹۷). مطالعات جناحی در نظام جمهوری اسلامی ایران: یک مرور نظام‌مند، رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۳)، ۲۷-۵۲.
- عظیمی دولت‌آبادی، امیر و همت‌پور، فائزه (۱۳۹۸). بررسی مدعاهای رقیب درباره نقش فشارهای خارجی در وقوع انقلاب اسلامی، جستارهای سیاسی معاصر، ۱۰(۱)، ۱-۲۶.
- عظیمی هاشمی، مژگان؛ بستان، زهرا و اصغری، هادی (۱۳۹۶). مرور نظام‌مند مقالات پژوهشی در

- حوزه مطالعات اجتماعی گردشگری شواهدی از تحلیل محتوای نشریات علمی پژوهشی کشور، مطالعات اجتماعی گردشگری، ۵(۹)، ۵۷-۹۶.
- فولر، گراهام، قبله عالم ژئوپلیتیک ایران، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- قنبری برزیان، علی و همتی، رضا(۱۳۹۴). هویت دینی در جامعه ایرانی: مرور نظامند مطالعات انجام شده(۱۳۸۰-۱۳۹۲)، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۳)، ۱۱۷-۱۳۸.
- کشاوری شگری، عباس؛ غفاری، زاهد و خلیلی، محسن(۱۳۹۳). مدل انقلاب اسلامی در اندیشه امام خمینی(ره)، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۳(۱۰)، ۵۱-۶۹.
- کشاوری شگری، عباس؛ غفاری، زاهد و شیخی، معصومه(۱۳۸۸). بررسی تبیین‌های انقلاب اسلامی ایران، علوم اجتماعی، ۱۵(۴۲ و ۴۳)، ۱۳-۳۷.
- کلانتری، ابراهیم(۱۳۹۹). شناسایی عمده‌ترین چالش‌های پیش روی انقلاب اسلامی و راهکارهای مقابله با آن‌ها بر پایه تحلیل فرامتنی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۹(۴)، ۲۹-۴۷.
- گلدستون، جک(۱۳۸۵). مطالعات نظری، تطبیقی و تاریخی در باب انقلاب‌ها، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: نشر کویر، چاپ اول.
- محمودپناهی، سیدمحمد رضا(۱۳۹۸). روش تحقیق در علوم سیاسی ۲، تهران: دانشگاه پیام نور.
- ملبوس، رامین و عزیزی، فریدون(۱۳۸۹). مرور سیستماتیک چیست و چگونه نگاشته می‌شود، پژوهش در پزشکی، ۳۴(۳)، ۲۰۳-۲۰۷.
- ملکوتیان، مصطفی و قلی‌پور، مجتبی(۱۳۹۱). انقلاب اسلامی ایران و ظهور نسل چهارم نظریه‌های انقلاب، مطالعات راهبردی بسیج، ۱۵(۵۴)، ۲۷-۴۸.
- ملکوتیان، مصطفی؛ بقایی، خرم و نیری، هومن(۱۳۹۱). گونه‌شناسی نظریه‌های انقلاب، سیاست، ۴۲(۱)، ۳۳۳-۳۴۹.
- منیرپور، جابر؛ ذوالقدر، مالک؛ خوشخطی، مهدی و عیوض زاده، حسن(۱۴۰۰). تحلیل تطبیقی انقلاب اسلامی و روسیه در تقابل با تروریسم بنیادگرا. جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۳)، ۱۹۷-۲۲۳.
- نادری، مهدی و نوری، عباس(۱۳۹۸). نقش و چگونگی رهبری امام خمینی(ره) در بسیج مردمی در فرآیند انقلاب اسلامی، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۸(۲۸)، ۱۶۹-۲۰۶.

هراتی محمد جواد و محمدی، رضا(۱۳۹۸). امکان سنجی نظریه کرین بریتون بر تحولات انقلابی مصر و تونس، مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۶(۵۶)، ۱۱۵-۱۳۰.

هراتی محمد جواد و حسینی آسیه(۱۳۹۸). امکان سنجی نظریه بسیج منابع در انقلابهای تونس و لیبی، سیاست جهانی، ۸(۳۰)، ۶۱-۹۲.

Foran, John. 1997. "The Comparative-Historical Sociology of Third

Goldstone, Jack A.,(1980) "Theories of Revolution: The Third Generation," World Politics, Vol. 32, No. 3 .

Goldstone, Jack A.,(2001) "Toward A Fourth Generation Of Revolutionary Theory", Annu. Rev. Polit. Sci. 2001. 4:139-87

Gurr, Ted Robert (1970), Why Men Rebel, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Knoll, Thomas,(2017), "Key Steps in Conducting Systematic Reviews for Underpinning Clinical Practice Guidelines: Methodology of the European Association of Urology" Published by Elsevier B.V. on behalf of European Association of Urology.pp:290-300.

Piper, Rory, (2013), How to write a systematic literature review: a guide for medical students, Secretary, NSAMR, 2013 University of Edinburgh.

Sheuly, S. (2013). A Systematic literature review on agile project management. Lappeenranta University of Technology, Department of Software Engineering and Information Management [4]. Master's thesis

The Cochrane Collaboration. (2005) .Glossary terms in the Cochrane collaboration. Available at:www.cochrane.org Accessed 10 May2014.

World Social Revolutions," Theorizing Revolutions. Edited by J.Foran,London and New York: Routledge pp. 227-267.